

A galíciai lövészárokban, 1915-ben

hazai Molnár-monográfia, a kutatások és szövegkiadások hoztak némi eredményt. Például 1990 szeptemberében megjelent *A császár* című dráma a SZÍNHÁZ mellékleteként, sőt Szikora János televíziójátékot készített belőle. Erről be kellett volna számolni az elő- vagy az utószóban, esetleg egy teljességre törekvő bibliográfiai fejezetben. Nagy György felsorolt néhány internetes oldalt, de ezt inkább lelkiismeret-furdalásból tette. Helyesebb lett volna felkérni őt a fejezetek kiegészítésére, hiszen Molnár Ferenc Ausztriában és Németországban napjainkban is népszerű. Emellett a halhatatlan író színpadi életműve jó néhány hazai ősbemutatóval is bővült. A mai tudományos könyvkiadás azonban képtelen arra, hogy kiadói tervét évekre előre elkészítse, s a kutatók tevékenységét megismerve és elismerve rangos műveknek adjon megjelenési lehetőséget.

Nagy György:

Molnár Ferenc a világsiker útján.

Tinta Könyvkiadó, Budapest, 2001.

Györgyey Klára: Molnár Ferenc.

Magvető, Budapest, 2001.

CHRISTIAN HEPPINSTALL

Molnár, Darvas és a Manhattan

Ma, január 12-én van Molnár születésnapja. Erre csak tegnap este jöttem rá, amikor az ágyban az *Útitárs a száműzetésben*-t olvastam. Ezért, a nagy mester emlékének tiszteletére, elhatároztam, hogy belenézek a New York Public Libraryben található írásaiba.

Amikor először látogatok el az 5. sugárúton lévő híres könyvtárba, átírányítanak a Nyugati 43. utcába, ahol a fióképületük van. Itt először *A király szolgálóleányát* kértem ki, ezt a mindaddig kiadatlan színművet, amely soha nem jutott el a Broadwayre. Molnár – aki 1940. január 12-én, törvényes körülmények között lépett az Egyesült Államok területére – hosszan írt erről az *Útitárs*ban, úgyhogy a szöveg természetes kiindulópontnak ígérkezett. Tekintélyes kötet, szabványos könyvtári kemény kötésben. A dedikálás Bartha Vandának szól, aki 1947. augusztus 28-án hunyt el. A copyright dátuma 1941.

Néhány órával később már értem, miért bukott meg a darab a baltimore-i próbaelőadásokon: a Broadway megkérgesedett cinizmusát soha nem élhette volna túl. Csalódottan ballagok el, és azon töprengök, hogyan bukkanhatok rá New York hatalmas könyvtáraiban a soron következő anyagokra.

A Molnár-emlékiratok funkcióját betöltő *Útitárs a száműzetésben*, bár olvasmánynak nem mindig élvezetes, hasznos segítség a kutatónak: elárulja, hol vannak Molnár irományai, hol élt, hol

szerepelt bolyongani, és miként vélekedett későbbi műveiről, például éppen *A király szolgálóleányáról*.

Meg aztán itt a különös *ménage à trois* Molnár, felesége, Darvas Lili és tizenöt éven át volt „irodalmi konzultánsa”, Bartha Vanda között.

Évekkel ezelőtt az egyetemen az eredeti Boni és Liverwright-kiadáshoz tartozó, régi, poros kötetekből ismertem meg Molnárt. Tanulmányaimból tudtam meg, hogy Molnár Ferenc az elmúlt század legkiemelkedőbb magyar drámaírója. Amikor 1996-ban a Karinthy Színházban megrendeztem a *Delilát*, ismét kapcsolatba kerültem Molnárral és Darvassal; az 1938-as budapesti ősbemutaton, a Pesti Színházban az utóbbi volt az előadás sztárja.

Miután megvásztam a New York Public Library 5. sugárúti és 42. utcai márványlépcsőit, egy újabb látogatás alkalmából rátaláltam két közepes méretű, szürke dobozra: bennük tárolják Molnárnak azokat az írásait, amelyeket nem semmisített meg, hanem Plaza hotelbeli lakosztályában őrzött. Molnár 1947. október 5-én adományozta őket a könyvtárnak, úgy tüntetve fel, mintha ez volna Amerikában keletkezett írásainak legnagyobb gyűjteménye. Ez azonban – mint később kellemes körülmények között felfedeztem – nem felel meg az igazságnak.

Az egyik dobozban rátaláltam egy levelére, amely Edmond Paukernak (sok évig első számú ügynökének) íródott, mégpedig 1941.

Ben Blumenthal, Molnár Ferenc és Darvas Lili

augusztus 28-án. A kézírás tiszta, erőteljes, az aláírás egyszerűen csak „Molnár”. Más esetekben az aláírás így hangzik: „Szeretettel üdvözlöi igaz híve”.

Egy másik dossziében érdekes kábeltávíratok rejtőznek. Darvas és Pauker 1939. augusztus 25-én a Western Union kábeltávírat-szolgáltatásán keresztül így írt Molnárnak: „Tekintettel általános világhelyzetre javasoljuk azonnali ideutazását.” Egy postai távíratban, amelyet Darvas 1939. augusztus 30-án küldött a genfi Grandhotel Beau Rivage-ban tartózkodó Molnárnak, ez áll: „Tudomásom szerint kanadai hajókon még vannak helyek. Kérlek, próbálkozz minden elérhető lehetőséggel. Lili.”

Ugyanezen a napon Molnár ügynöke, Edmond Pauker is táviratozott, tudatva, hogy a Metro Goldwyn Mayer filmstúdió ötezer dollár előleget folyósított Molnárnak egy forgatókönyvért, és az elfogadás függvényében húszszertől huszonötezerig terjedő összeget helyezett kilátásba egy William Wyler és Merle Oberon számára alkalmas filmért. Pauker és Darvas bizonyára abban reménykedett, hogy ez a pénz majd rábírija Molnárt a felbomlóban lévő Európa elhagyására.

Egy, a Grandhotel Beau Rivage-ban íródott, 1939. szeptember 25-ről keltezett levélben Molnár kijelentette: „Egyelőre az a szándékom, hogy ittmaradjak Genfben, ebben a szállodában. További terveim még nincsenek. Számos honfitársam és barátom tartó-

Molnár Ferenc és Darvas Lili, 1925, Bécs

zkodik Genfben, és itt biztonságban érezzük magunkat. Azt kérem, hogy amíg a háború tart, ne írjanak nekem a Párizs/Marton címre, hanem küldjék leveleiket közvetlenül a jelenlegi címre: François Molnar, H. B. R. Lenne oly szíves, és közölné mindezt Darvas Lilivel is? Szívvelyes üdvözlettel őszinte híve, Molnár.”

Nem telt bele sok év, és Molnár élete alaposan megváltozott. A RKO filmstúdió egy 1945. december 6-án kelt, Molnárhoz írott levele egy régi Molnár-darabbal, a *The Lawyer*rel foglalkozik (ez az 1902-ben keletkezett *Doktor úr* angol címe), amelynek szerzői jogait Molnár nem tudta érvényesíteni, mivel budapesti ügynökei vagy meghaltak, vagy koncentrációs táborba kerültek, és Zsigmond király útja 20. alatti lakása minden holmijával és nevezetes könyvtárával együtt elpusztult. Milyen megalázó élmény lehetett ez a színdarab szerzőjének! Egykor az egész színházi világ ünneplte Molnárt ezért az Európát meghódító darabért, és negyvenhárom évvel később nem tudta bebizonyítani, hogy ő írta!

Február 18-án, mialatt a tizenkettedik számú dobozra várok, felkeresem a könyvtár 5. sugárúti épületében lévő Lenox Könyvtári Gyűjteményt, és döbbenet lelek rá Munkácsy Mihály 1874-es festményére, amelynek címe: *Milton Aveugle dictant Le Paradis perdu à ses filles* (A vak Milton az *Elveszett paradicsom*ot mondja tollba leányainak). Ez az a híres kép, amely az 1878-as párizsi világkiállításon aranyérmert nyert, és amerikai körútján szencziót keltett; a világkiállításon vásárolta meg az egyik Lenox. Így hát Molnár e nagyszerű könyvtáron belül jó társaságba került.

Nem akárki hagyhatja irományait erre a magasztos intézményre. Különös elnézni azokat a tárgyakat és papírokat, amelyek Molnár vagy mások döntése nyomán megőrződtek. Itt a monoklija (ez a 43. utcai melléképületben található, a T-kabinet negyedik fiókjában), meg aztán néhány műsorfüzet és feljegyzés – és megannyi más, szerződésekkel, adókkal és pénztári bevételekkel kapcsolatos tétel.

E gyűjtemény jóformán semmit sem árul el az író igazi természetéről; nem tárul fel belőle a teljes Molnár, az, aki a háború előtti Európa egyik leghíresebb, legszellemesebb mesélője volt.

Több hónappal később felkeresem a New York Public Librarynek a nagynevű Lincoln Centerben lévő előadó-művészeti gyűjteményét, ahol Mary Ellen Rogan főlevéltárossal van találkozóm. Egy héttel korábban, amikor jelentkeztem nála, figyelmeztetett, hogy a Molnár-iratok nincsenek katalogizálva, és most is azokban a dobozokban található, amelyekben eredetileg ideszállították őket; Darvas Lili volt a kötelességtudó adományozó, még 1964-ben.

Kutatóasztalomra tizenhat szürke dobozt halmoztak fel, hogy beléjük tekinthessek. Minden egyes doboz kincseket tartogatott: kéziratokat, leveleket, feljegyzéseket és így tovább. Minden dosziét dokumentáltam, és kiigazítottam a munkatársak néhány tévedését: mivel nem beszélnek magyarul, ilyen tévedésekre eleve számítani lehetett.

Egy későbbi látogatásom alkalmával Mary Ellen közölte, hogy újabb Molnár-gyűjteményre bukkant: ez a Yale Egyetem Beinecke könyvtárában található, Edmond Pauker iratai között. Kiemelkedő felfedezés volt, mert ekként rendelkezésemre állt jóformán minden, ami Molnár amerikai írásaiból megmaradt. Furcsa módon Molnár egyik könyvtár katalógusában sem szerepel a saját nevén; a katalógusok ügynökének, Edmond Paukernek a neve alatt tüntetik fel hagyatékát.

Nagy várakozásokkal eltelve kerestem fel a Yale-t. A Beinecke-féle Könyvritkaságok és Kéziratok Gyűjteménye elegáns, tudós keretet nyújt Molnár írásainak; biztosra veszem, hogy ezt ő is büszkén nyugtázná. Átvizsgáltam mind a tizennégy dobozt, amely írásait őrzi, és mutatót is készítettem róluk. A Yale gyűjteményének Molnár-anyaga egyértelműen értékesebb, mint a New York Public Library előadó-művészeti gyűjteményéé. A tartalom hasonló, de az eredeti példányok a Yale-en találhatóak.

New Yorkba visszatérve Mary Ellen újabb nagy meglepetést tartogatott részemre: az alagsorban megtalálta a Darvas Lili-gyűjteményt. Odalenn tárolták, barna kartondobozokban, amióta csak – negyedszázaddal ezelőtt – beérkezett; és ugyancsak nem volt

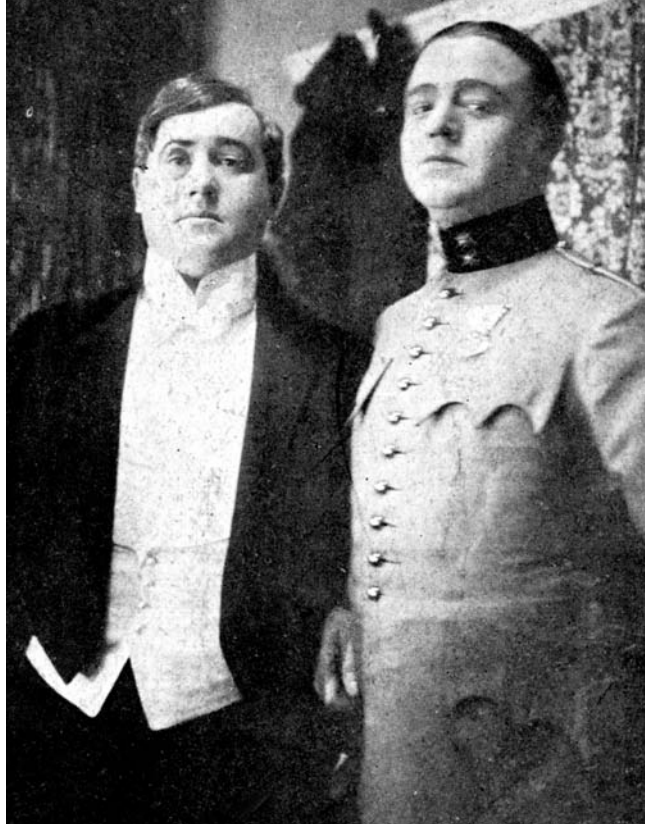
feldolgozva. Mialatt átrágtam magam ezeken a dobozokon, megtudtam Liliről egyet-mást. Számos csodálatos kosztümös fényképet találtam róla, amelyek budapesti pályakezdéséhez kötődnek. Lili nyilvánvalóan büszke volt Makk Károly *Szerelem* című filmjében nyújtott alakítására, mert számos olyan cikket őrzött meg, amely erről a nagyszerű filmről szól. Csodás felfedezéseim közé tartozott a Molnárhoz fűződő botrányos szerelmi viszonya, amely akkor kezdődött, amikor Molnár még Fedák Sári énekesnővel (*sic!*) élt házasságban. A mellékelt újság két középső oldalán a nagy port felvert úgy három főszereplőjének jókora fényképei láthatók; az újság pedig nem más, mint az azóta megszűnt *New York American* 1925. augusztus 30-i száma.

Fogalmam sem volt róla, hogy Darvast mint színésznőt Amerikában ennyire elismerték; elmondható, hogy sikeresen vette a nagy ugrást az Óvilágból az Újvilágba. *Játék a kastélyban* című művében Molnár vígjátéki modorban dokumentálja későbbi felesége színésznői karrierjének kezdetét. A darabban van egy jelenet, amelyben a drámaíró (azaz Molnár) felesége (azaz Darvas) új nyelven, vagyis angolul tanulja a szövegét.* Ez a jelenet valóban lezajlott, mégpedig egy bécsi szállodai szobában, ahol Molnár egyik látogatója félreértette a szövegből felolvasó Darvas szenvedélyes szerelmi vallomását, és azt hitte, az ajtó túloldalán valódi szerelmi jelenet zajlik.

Azt, hogy hogyan élt Molnár és Darvas manhattani emigrációjában a háború vége felé, Edna Ferber és George S. Kaufman mutatta be *Bravo!* című, 1948-ban íródott bájos színjátékában. A darab két közép-európai színházi hírességről szól, akik New Yorkban vették partra. A férfi híres drámaíró, a felesége vezető színésznő; a háború előtt mindkettőjüket a kontinens általános hódolata övezte. New Yorkba érve a könyörtelen amerikai környezetben egyszerre kell megbirkózniuk dicsőséges múltjukkal és újonnan megélt jelentéktelenségükkel; végül azonban mindketten kiharcolják maguknak a sikert. Ez volt Darvas első nagy szerepe a Broadwayn; nagyon szívesen játszotta, a közönség pedig lelkesen tapsolt. Így hát végül kifizetődtek az angol nyelvről, amelyeket egy bécsi szállodai szobában, abban a rég letűnt világban vett.

1965-ben Darvas visszatért Budapestre, hogy vendég sztárként fellépjen a Madách Színházban, Molnár *Olympiájában*. Látogatásáról levélben számolt be barátjának, Ben Hallnak. El volt ragad-

1925-ben

Molnár Ferenc és Csontos Gyula

tatva élményeitől. Bár az ő Budapestje már rég elenyészett, mégis élvezte a viszontlátást.

Darvas hagyatékában két kitüntetés is található – különbözőb-
bek nem is lehetnének. Az 1971–72-es broadwayi évadban a *Les Blancs*-ban nyújtott alakításáért ő kapta a legjobb női epizódsze-
replőnek járó Tony-díjat.

A másik elismerést – a Filmkritikusok Díját – a *Szerelem* című
filmben játszott szerepéért kapta, a Magyar Újságírók Szövetségé-
nek kritikusaitól. A kitűzőn az áll: „A szocialista kultúráért.”

Napsütéses, de hűvös tavaszi időben kerestem fel Queens-
ben a Linden Hill temetőt. Itt tulajdonképpen két temető helyez-
kedik el egymás mellett: a keresztény és a zsidó. Bartha Vanda a
keresztény részben nyugszik, a térkép I-C szekciójában, a hu-
szonnyolcadik parcella tizenkilencedik sorában.

Molnár Ferenc sírját véletlenül fedeztem fel, mert csak egy na-
gyon egyszerű sírkő jelzi; rajta egyetlen szó: Molnár. A kő olyan
dísztelen, hogy nem is illik a hajdani látványos egyéniségű világfi-
hoz és életművészhez. Darvas Lili a zsidó temetőben nyugszik.
A sírok és mauzóleumok valamennyire emlékeztetnek a budapesti
zsidó temetőre. Darvas egyszerű, rózsaszín tónusú sírköve a két
temetőt egymástól elválasztó drótkerítésnek támaszkodik. Rátet-
tem egy követ, aztán elmentem. Felszabadító érzés volt, hogy
mindhármukat megtaláltam, és igazi öröm, hogy leróhattam előt-
tük tiszteletemet.

Molnár Ferenc Budapestje és New Yorkja egyaránt halott. De
megmaradt és virul Molnár fő rezidenciája, a Plaza Hotel, amely-
nek nyolcszázharmincötös szobája életének és halálának tanúja
volt, bár az ember nehezen hiszi el, hogy itt, ebben az aranyozott
palotában otthonosan érezhette magát. S a Keleti 78. utca 240.
száma alatti ház, amelynek 6/A számú lakásában Darvas Lili élt,
ugyancsak megmaradt, és kifogástalan állapotnak örvend.

Végül szükségesnek tartom, hogy rámutassak egy fontos prob-
lémára: Molnárnak 1940 és 1952 között Amerikában keletkezett
írásai hazájában magyar honfitársai számára hozzáférhetetlenek.
Magyarország egyik legnagyobb drámaírójának műveit Budapes-
ten kellene őrizni, hogy a tudósok, a diákok és a színházi szakem-
berek tanulmányozhassák őket.

FORDÍTOTTA: SZÁNTÓ JUDIT

*Az utalás nyilvánvalóan a darab angol változatában gyökerezik. – A ford.